

ELEMENTE DE VIAȚĂ COTIDIANĂ ÎN SOCIETATEA ROMÂNEASCĂ ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-lea

Aurelia POP

ELEMENTE DIN VIAȚA COTIDIANĂ ÎN SFERA ELITARĂ

Contururile economice și sociale ale viitorului stat român modern erau încă neclare în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea. Structurile tradiționale se mențineau intacte, iar cele sociale păreau fixate în timp, întrucât boierii își mențineau predominanța, iar majoritatea țăranilor, principalii purtători ai greului societății, sufereau datorită sărăciei și neluării în seamă. Aparent o imagine de imobilism social ce va concura, însă de-a lungul întregii perioade cu largile tendințe spre schimbare, afirmate în toate domeniile vieții social-politice și ale mentalului colectiv.

Societatea din cele două țări române era organizată pe baza stărilor, dar modelul era lipsit de claritatea structurilor similare din Europa Centrală și din Europa Occidentală.¹ Statutul juridic al fiecărei stări nu a fost reglementat în mod sistematic și depindea mai curând de obiceiul pământului și de legile adoptate din când în când, de-a lungul multor veacuri. Cu toate acestea, începând din secolul al XVIII-lea, câteva stări dobândesc contururi mai mult sau mai puțin distincte, iar criteriile de apartenență la o clasă sau alta, primesc o altă semnificație. Principalele patru stări – boierimea, clerul, orașenimea și țăranimea, se distingeau una de alta prin privilegiile politice, economice și sociale de care dispunea fiecare în parte, cât și, într-o oarecare măsură, prin lipsa unor drepturi, respectându-se principiul deja consacrat potrivit căruia fiecare individ trebuie să rămână în limitele propriei stări.

Imobilismul social, imposibilitatea individului de a-și depăși condiționa socială, pierd din consistență începând cu secolul al XIX-lea, chiar anterior. Exclusivismul social continuă să se manifeste prin căsătorie, care a rămas între ranguri și ordine egale, în timp ce discriminarea între stări se exprima prin titluri, îmbrăcăminte și locuință, modul particular de folosire a limbii materne, sau prin atitudinea față de anumite limbi și culturi străine (greaca și franceza)².

Boierii constituiau principala forță economică și politică a țării, cu toate că erau categoria socială cea mai puțin numeroasă. În 1806, de exemplu, erau 593 de boieri (de toate rangurile) care dețineau dregătorii în Țara Românească. Chiar după valul vânzărilor de titluri de onoare de către domnii fanarioți, în ultimii douăzeci de ani ai domniei lor, când clasa boierească a crescut numeric în mod apreciabil, în 1832 se înregistrau mai puțin de cinci familii boierești la fiecare mie de familii din Țara Românească.³

Ultima parte a domniei fanariote a fost martora unor schimbări fundamentale în stilul de viață al boierilor. Principala cauză a fost contactul cu Occidentul. Înainte de adoptarea unor obiceiuri vest-europene, boierii se descurcau ușor, din veniturile moșilor lor și duceau o existență relativ simplă. Cu toate că prețurile produselor agricole recoltate de pe moșiile lor erau scăzute, serviciile în muncă prestate de țărani, de scutelnici și de postelnici, precum și venitul pe care-l obțineau din monopolul asupra vânzărilor de produse – băuturi alcoolice și carne – pe moșiile lor, le asigurau o existență materială relativ lipsită de griji.⁴ Schimbările în acest mod de viață au devenit mai evidente după războiul ruso-turc din 1768-1774. Influența franceză era din ce în ce mai

¹ Keith Hitchins, *Românii 1774-1886*, București, 1998, p.80

² *Ibidem*, p.81

³ *Ibidem*, p.88

⁴ *Ibidem*, p.83

puternică și mai răspândită. Momentul marchează începutul europeanizării claselor de sus românești, oricât de superficial ar fi fost inițial acest proces.

În timpul războaielor ruso-turce care au transformat teritoriul românesc în teatru de desfășurare a operațiunilor, boierii au venit în contact cu ofițerii ruși, mulți dintre aceștia fiind de origine franceză, germană sau greacă și având o educație cosmopolită. Un moment semnificativ în receptarea influenței occidentale de către clasa politică autohtonă îl reprezintă ocupația rusă din 1806-1812. Idei apusene începuseră să-și facă drum în Principate și anterior acestei perioade; purtătorii acestora fiind percepții apusene, de la Curtea unora dintre domnii fanarioți și a unora dintre boieri.⁵

Sub ocupația rusească (1806-1812) începe să se manifeste în sfera înaltă a societății românești ceea ce se numește "viață mondenă". Boierimea mare a adoptat atunci, în măsura posibilităților, modul și formele obișnuite de trai din lumea mare din statele apusene, schimbare parțial pregătită și de emigranții sau emigrantele din Franța, veniți în Principate în calitate de profesori, guvernante, frizeri, bucătari, grădinari, etc.⁶

În timpul domniei lui Mihail Sturdza, spre exemplu, viața mondenă era strălucitoare la Iași. Averile boierimii erau întregi și, în urma dobândirii libertății comerțului și exportului prin Tratatul de la Adrianopol, veniturile creșteau din an în an; creștere dublată de o sete avidă după luxul, modelele și modul de viață din Apus.⁷

Rușii purtau războiul după o metodă mai veche, cea cu cartiere de iarnă, în timpul cărora toate operațiile, manevrele și mișcările de trupe erau suspendate, fie pentru a lăsa soldaților posibilitatea de a se odihni și de a-și completa cadrele, fie pentru a lăsa artileriei și infanteriei timp să se refacă și să-și înlocuiască pierderile suferite în război. Schimbarea revoluționară în arta războiului, adoptată și practică de Napoleon, nu pătrunsese încă pe malurile Prutului.⁸ Este motivul pentru care, o încântătoare încartiruire de iarnă, timp de trei luni (pe de o parte distracție, pe de altă parte pregătirea mijloacelor pentru reînceperea războiului, în primăvară) marca, de fiecare dată modul de "a fi", "a gândi" și "a simți" al elitei românești.

Când acești ofițeri ai armatei țariste, foarte mulți cu o vădită cultură occidentală, ajungeau la Iași și București, aduceau un mod de viață și anumite deprinderi ce vor constitui deliciul boierimii noastre, în special al femeilor: recepții, baluri, petreceri, astfel încât "toată lumea era înnebunită după dans". Moda Occidentului se va resimți treptat în îmbrăcăminte (mai ales a femeilor), în amenajarea spațiului de locuit, în felul de a primi, de a privi, de a asculta, de petrecere a timpului în general.

Începutul secolului al XIX-lea marchează o hotărâtoare cotitură în viața societății românești prin scăderea influenței orientale și creșterea celei apusene. Procesul de modernizare, de scuturare a hainei constantinopolitane și înlocuire a ei prin una apuseană, apare în plină desfășurare mai ales în epoca regulamentară.⁹ Viața orientală ce se duce și cea europeană ce o înlocuiește, merg cot la cot, se succed ca într-o panoramă, dând conținut unei îndelungate epoci de tranziție: de la un stil cosmopolit la unul propriu, specific național, compatibil cu realitățile social-politice românești.

Măsura luată de otomani după evenimentele anului 1821 – de a renunța la fanarioți și a numi domni pământeni – nu era de ajuns pentru a se produce o schimbare în starea Principatelor. Sistemul așa-zis "fanariot" și care în realitate, era mai vechi decât vremea fanarioților, n-ar fi fost fără stăpânirea turcească și de aceea a continuat, vrând-nevrând și sub primele domnii pământene.¹⁰ Totuși sistemul intrase în criză: năzuințele reformatoare nu lipsesc și este vizibilă intensificarea lor rapidă, în formele cele mai felurite.

Nu am avut o aristocrație ereditară, doar fiii de boieri puteau fi boierii, cu excepții firești, ca în toate țările, de altfel. N-am avut prinți, conți, marchizi și baroni, fiindcă sub scutul altor împrejurări am avut alte îndatoriri, cu alte funcții, cu alte denumiri: hatmani, paharnici, vornici, logofeți, bani, cnezi, juzi sau vătămăni care a dat însă, în final, o civilizație proprie, influențată de bizantini, fanarioți, de slavi, maghiari și poloni, de turci, dar proprie.¹¹

Principal teatru al vieții particulare, familia a adus pe scenă - de-a lungul secolului al XIX-lea – personaje și roluri, practici și rituri, intrigi și conflicte. Triumfătoare în doctrine și discursuri, familia – pe care toți o

⁵ Constantin C. Giurăscu, *Istoria Bucureștiului*, București, 1979, p.100

⁶ Radu Rosetti, *Amintiri*, București, 1996, p.54

⁷ *Ibidem*, p.120

⁸ Gheorghe C. Bezviconi, *Călătorii ruși în Moldova și Muntenia*, București, 1979, p.114

⁹ Constantin C. Giurăscu, *op.cit.*, p.114

¹⁰ I.C. Filitti, *Frământări politice și sociale în Principatele Române de la 1821-1828*, București, 1932, p.171

¹¹ C. Gane, *Trecute vieți de doamne și domnițe*, vol.II, Chișinău, 1991, p.431

celebrează ca pe celula ordinii vii este, de fapt, mult mai haotică și plină de contraste. Totalitară, ea înțelege să atribuie anumite finalități membrilor ei. Dar aceștia, de multe ori se revoltă, de unde și apariția între ei a tensiunilor care îi întrețin secretele sau a dramelor care o fac să explodeze.¹²

Familia este garantul moralității naturale. Ea se întemeiază pe căsătoria monogamă, stabilită prin consimțământul mutual. Moștenire a secolului al XVIII-lea, căsătoria precoce continuă să fie și-n zorii epocii moderne, o realitate greu de depășit. Căsătoriile la o vârstă prea timpurie erau, într-adevăr, una din problemele epocii. Absența statisticilor face dificilă evaluarea precisă a frecvenței acestor situații. Doar impresiile contemporanilor sunt fără echivoc, denunțând căsătoriile contractate la o vârstă apropiată de copilărie.¹³

Asemenea mariaje nu erau posibile, însă, fără inițiativa părinților, în concepția cărora, căsătoria apare frecvent ca o negociere (aranjată de rude, prieteni apropiați), ale cărei elemente trebuie cântărite cu grijă. Astfel, când o fată împlinea 13-14 ani, părinții începeau căutările pentru a-i găsi un soț, ceea ce excludea încă de la început problema iubirii. Cei doi nu se cunoșteau până la nuntă; un bărbat nu-și vedea viitoarea soție înainte de schimbarea inelelor, ceremonie ce avea loc înaintea nunții.¹⁴

Aflată sub controlul atent al părinților sau rudelor, căsătoria timpurie, dar și cea "aranjată", adesea precipitate, precedau dezvoltarea sentimentului erotic. Tinerii erau supuși unei atente supravegheri, manifestată pregnant mai ales în ceea ce le privește pe fetele de măritat sau pe viitoarele soții și mame. Astfel, acestea erau ținute foarte aspru, abia aveau voie să iasă în grădină. Aceasta era înconjurată de un zid înalt și inclusiv de scânduri de stejar. Nici pețitorii nu le vedeau până nu era vorba de căsătorie, ginerele nefiind totdeauna sigur că a văzut fața logodnicei sale.¹⁵

Fenomenul izolării femeii de manifestările vieții publice și chiar sociale constituia o realitate și la începutul secolului al XIX-lea. Asociat cu condiția ce revenea acesteia în societatea românească de atunci, el apare deseori menționat în relatările călătorilor străini ce străbat Principatele.

Dacă în veacurile trecute femeia lua parte la manifestările vieții sociale și publice, fanariotismul secolului al XVIII-lea a introdus și la noi austeritatea moravurilor femeiești. Influența turcească, care de mult acaparase felul de trai al grecilor, începe să se resimtă și la noi. Femeile trăiau izolate între ele, în apartamente separate, ginecee sau chiar haremuri (cum se vor numi aceste locuințe sub Alexandru Mavrocordat). Ele nu apăreau în public decât la sărbătorile familiale, logodnă, nunți, botezuri; emanciparea femeii din această stare de semisclavie se va face abia pe la sfârșitul secolului, sub influența austriacă și mai ales cea rusească.¹⁶

Metamorfoza societății românești începând cu secolul al XIX-lea va cuprinde treptat și această latură a vieții private. Dincolo de porțile caselor bine păzite, în iatacurile cu gratii la ferestre, fetele care se aflau la vârsta iubirii trăiesc alte neliniști și curiozități. În așteptarea căsătoriei ele nu se bucură decât de specularea plăcerilor dragostei și de dorința voluptății.¹⁷ Înfruntarea prejudecăților și libera desfășurare a lui Eros își croiau astfel drum, amplificând criza sentimentală a societății. Dincolo de negocieri și afaceri, căsătoria începe să-și însușească, treptat, atributele care o definesc. Strategiile matrimoniale se diversifică și devin tot mai complexe. Într-o lume a banului, banii dobândesc forme variate și înlocuiesc treptat intangibilitatea funcției: mobile, imobile, afaceri și speranțe, asociate acum și cu alte clemente: numele, considerația, "situația", "clasa", frumusețea, fac parte din termenii de schimb. Înclinația și pasiunea intră în scenă. În secolul al XIX-lea sunt din ce în ce mai numeroși cei care doresc ca alianța lor să coincidă cu dragostea, căsătoria cu fericirea.¹⁸

Cu toate acestea mariajul continuă să rămână - pentru societatea românească a vremii - ceea ce a fost și mai înainte: un acord de conviețuire, întemeiat pe cerințele "economiei" familiale sau pe "funcționa libertatea" partenerilor, a femeii cu deosebire. Imaginea "acordului" domina căsătoria care rămânea, în consecință, o convenție realizată sub pavăza prescripțiilor sociale și a tranzacțiilor prealabile în care părinții aveau un rol hotărâtor.

Încercările de reconsiderare a rolului acestei instituții în viața privată a elitelor, manifestate pregnant sub impulsul influențelor venite din Occident, au fost receptate, într-o primă etapă, negativ. Condiția femeii și locul acesteia în cadrul cuplului cunosc o evoluție spectaculoasă, iar existența cotidiană a acesteia dobândește un

¹² Ph. Aries, G. Duby, *Istoria vieții private*, vol. II, București, 1997, p.77

¹³ Ștefan Lemny, *Sensibilitate și istorie în secolul XVIII românesc*, București, 1990, p.76

¹⁴ *Ibidem*, p.80

¹⁵ Ion Ghica, *Opere*, vol. I, București, 1956, p.137

¹⁶ C. Gane, *op.cit.* p.20

¹⁷ Ștefan Lemny, *op.cit.*, p.77

¹⁸ Ph. Aries, G. Duby, *op.cit.*, p.118

alt sens; de la "izolarea" impusă de fanarism și obiceiurile orientale preluate de elitari, la o libertate deplină, deseori prost percepută de aceeași receptori. "Nevrând să pară geloși – ca să facă pe europenii civilizați – boierii lăsașu jumătăților lor o libertate fără limită, împotriva voinței și obiceiurilor, ceea ce pune la grele încercări. Doamnele, care acum urmau cele mai recente mode de la Paris și de la Viena, atât îmbrăcăminte lor (care nu mai păstra nimic oriental) cât și în mobilierul somptuoselor lor apartamente, aveau însă un fel de a fi, ușuratic, împreună cu purtări de la vechea curte a Franței.¹⁹ Astfel departe de a contribui la reconsiderarea a ceea ce se numește "celula societății umane", influența apuseană a redus familia la un depozitar de moravuri noi, atribuindu-i un rol descendent în afirmarea și conservarea moralității unei societăți în tranziție. Familia devine pregnant "scena" unor scandaluri zilnice din cele mai numeroase case boierești și negustorești. Procesele de divorț – adesea și pentru motive ridicole – sunt foarte numeroase. Este ilustrativ în acest sens vizmanul dat de domnitorul Caragea la 25 septembrie 1815 prin care erau modificate unele dispoziții ale legii relative la zestre și la pedeapsa soțului necinstit.²⁰

S-a produs, astfel, aproape pe nesimțite, o adevărată revoluție în mentalitate societății românești, mai ales la nivel elitar. Moda europeană și mai ales cea franceză, era uneori chiar depășită prin extravaganta; seratele se desfășurau într-o atmosferă dominantă de rafinamentele etichetei de salon francez. Bărbații se ridicau în picioare în fața femeilor, ele erau admise la mesele cu bărbați.²¹ Revoluționarea condiției feminine trebuie pusă, într-o mare măsură, pe seama educației; moștenire a epocii izolării lor anterioare. Receptarea modei occidentale este dublată de însușirea unor idei apusene noi, cu profunde implicații asupra mentalului elitar și colectiv de la începutul secolului al XIX-lea. Femeile acestea, de la mijlocul veacului trecut, aveau o educație franceză, motiv pentru care credeau că li se cuvine orice. "Doamnele române au o educație strălucită: limbă, muzică, dans și toaletă."²² Continuau însă să rămână "deficitare" în două domenii proprii de activitate: economia casnică și creșterea copiilor.

Depart de o modificare esențială a comportamentului lor, mutațiile pe linia modificării condiției feminine la noi sunt evidente în acest început de secol. D'Hauterive observase, de exemplu, că "femeile au păstrat față de bărbat acel respect patriarhal care nu se mai întâlnește nicăieri în Europa", dar distingea și "mica revoluție" în condiția lor, care a făcut ca, în cele din urmă, o femeie să poată accepta fără mirare omagiile unui străin, ceea ce îi fusese interzis anterior.²³

În secolul al XIX-lea, femeile încep să aibă o cultură mai temeinică, educația lor devine acum mult mai serioasă, femeia începe să fie preocupată și dornică de știință, de artă, începe să-și dea seama de chemarea ei în familie și societate.²⁴ Independența femeii în cadrul cuplului și-n societate este relativă. Trăind într-un univers autarhic, într-un mediu social și familial "nematurizat" pe deplin, ea continuă să-și etaleze cele două "calități" ce-i definesc pe deplin condiția: cea de gospodină și de mamă.

Creșterea copiilor rămânea chestiunea cea mai importantă dintre toate cele ce privesc întocmirea unei societăți, fiindcă de ea depindea viața și fericirea viitoare sau stricăciunea totală a membrilor ei.²⁵ Creșterea fizică și mai ales cea morală a copiilor devine centrul preocupărilor unei familii, dar copilăria continuă să fie, prin excelență, și una din acele zone limită în care publicul și privatul se întâlnesc și se înfruntă cu potența.²⁶

În secolul al XIX-lea, copilul este mai mult ca oricând în centrul familiei. El este obiectul unei investiții multiple: afectivă, dar și economică, educativă, existențială. În calitate de moștenitor, copilul este viitorul familiei, imaginea ei proiectată și visată, modul ei de a lupta împotriva timpului și a morții.

Concepția apuseană, dominantă în mediul familial din Occident prinde contur și la noi, mai ales la nivel elitar, în rândul familiilor boierești "de vază". Este cazul colonelului Lăcusteanu care "a dat copiilor săi educația cea mai perfectă, fără a cruța nici un sacrificiu: nici cel al banilor, nici cel al obositoare îngrijiri, văzând în acest lucru drept singura țintă a mariajului său."²⁷ Încă de la vârsta de patru ani, copiii colonelului și-au început

¹⁹ Gh. Dezviconi, *op.cit.*, p.163

²⁰ Analele Academiei Române, secția Istorie, tom.XXIII, 1900-1901, București, p.74

²¹ Ștefan Ionescu, *Bucureștii în vremea fanariotilor*, Cluj-Napoca, 1974, p.74

²² I.C. Drăgușanu, *Călătoriile unui român ardelean în țară și străinătate (1835-1844)*, București, 1924, p.80

²³ D'Hauterive, *Memorii asupra vechii și actualei stări a Moldovei*, București, 1902, p.348

²⁴ Afrodita Hainăroșie, *Viața femeii în cursul veacurilor*, Brăila, 1942, p.76

²⁵ C.Caracas, *Topografia Țării Românești. O veche monografie sanitară a Munteniei 1800-1828*, București, 1937, p.86

²⁶ Ph. Aries, G.Duby, *op.cit.*, p.129

²⁷ *Amintirile colonelului Lăcusteanu*, Galați, ediția a II-a 1981, p.16

educația sub supravegherea celor mai bune guvernante germane și ulterior a celor mai eminenti profesori ai capitalei. Copiii învățau cu aceștia limba germană (pastorul luteran Neumeister), limba franceză (profesorul Durot) sau claviarul (Gebauer). O atenție deosebită era îndreptată asupra singurului băiat din familie, căruia nu i-au lipsit toate plăcerile și dorințele copilărești: de la vârsta de trei ani avea doi cai de călărie dresați (ponei); toate aceste răsfățări din calea creșterii lui nu l-au făcut niciodată să iasă din cercul bunei cuviințe, nici să neglijeze datoriile față de părinți, preceptori, societate. Creșterea mergea astfel paralel cu seriozitatea, aceasta fiind pusă deseori, mai presus decât copilăria însăși.

În majoritatea familiilor boierești, creșterea copiilor apare deseori ca o ocupație secundară a membrilor ei. Creșterea fizică a acestora rămâne pe alocuri deficitară și tributară unor norme preluate din exterior: “la puțin timp după înțărcare creșterea este încredințată unor crescătoare, de cele mai multe ori leneșe și inculte și ale căror moravuri sunt nerecomandabile, cu consecințe ulterioare asupra acestui fapt.”²⁸

Îmbrăcămintea copiilor urmează, de cele mai multe ori, linia vestimentației părintești și a modei timpului, ceea ce înseamnă însă și o repercusiune negativă asupra sănătății acestora. “Portul fetelor e compus adesea dintr-o rochie și o blănă subțire, capul descoperit, înfășurat câteodată cu un tulpă subțire, iar vara cu o capelă ușoară”.

“Încă înainte de a împlini un an, în pruncie, copiii sunt îmbrăcați numai pentru podoabă, nu pentru frig, cu veșminte lungi, cu blănuri.”²⁹

Treptat, influențele apusene și moda europeană se resimt și la nivelul îmbrăcămintei copiilor când “boierii încep a dezbrăca pe copii de acest port asiatic și a-i îmbrăca cu cel al europenilor”.³⁰

Creșterea morală a copiilor sau educația lor urmează, în linii mari, aceeași linie pe care o întâlnim în aproape toate casele boierești “de văză”. Încă de la vârsta de 5-6 ani, încep să învețe cu dascăli privați, după o modă a timpului adânc cimentată în peisajul cotidian al vremii. “Odată cu domniile fanariote se introduseseră în țară o mulțime de dascăli, ca înstitutori prin casele boierești. Ei învățau pe coconași să vorbească limba Fanarului cu vodă și cu marele postelnic, când s-or face mai mari. Metoda și programul lor de învățătură era același pentru toți”.³¹

Se resimte, astfel, o finalitate practică, a educației în familie, menită a servi unui scop mai mult politic, întemeiat pe ascultare și supunere față de superiori.

“În timpul dascălilor greci, ziua copiilor începe o dată cu răsăritul soarelui și se încheie pe la două după apus. Dimineața, duceată și cafea, la amiază prânz sănătos cu ciorbă și rasol; după aceea, somn un ceas două; după somn, iar dulceată și cafea, seara mâncare, apoi culcare”.³²

Ingeniozitatea, curiozitatea și îndrăzneala copiilor se manifestă deseori într-un total dezacord cu programul impus de perceptorii săi: “ora cea mai așteptată de copii era somnul de după amiază, dacă grecul nu le încuia ușa ca să nu se poată duce la joacă în curte sau în grădină. Când îi închidea, însă, nu aveau altă scăpare decât să prindă câteva muște, să le agațe de bumbac netors și să le dea drumul să mângâie nasul adormitului; grecul se deștepta furios și pentru a putea dormi liniștit, deschidea ușa și-l dădea afară din odaie”.³³

Cu toate acestea, copiii sunt respectuoși înaintea părinților: stau în picioare, sărută mâna. Educația lor intelectuală și mai ales morală, “pasată” de la doică la dascăl, de la slugi la părinți, de cele mai multe ori, lipsită de substanță și neînsușită temeinic. “Fetele știu grecește, franțuzește, învață pianul; frații, soții lor știu în plus, ceva geografie și aritmetică. Nu se învață ca o materie separată limba lor, lipsită încă de unele norme gramaticale”.³⁴

Cu dascălii greci, copiii învățau românește numai din întâmplare și pe apucate, alții chiar de loc. Tranziția de la școala greacă la cea franțuzească și ulterior românească începuse încă din timpul Revoluției franceze, cu Laurençon, Riardon, Colçon, Mondoville, toți conți și marchizi emigranți, transformați în dascăli. Pe la 1806 când au venit rușii, mulți tineri și fete de boieri vorbeau deja franțuzește.³⁵

²⁸ C. Caracș, *op.cit.* p.86

²⁹ *Ibidem*

³⁰ *Ibidem*

³¹ Ion Ghica, *op.cit.*, p.203

³² *Ibidem*

³³ *Ibidem*

³⁴ Nicolae Iorga, *Istoria românilor prin călători*, ediția a II-a, București, 1929, vol.IV, p.484

³⁵ Ion Ghica, *op.cit.*, p.209

Desăvârșirea educației fiilor de boieri corespundea tot unei mode a timpului: trimiterea acestora la studii în străinătate. Mulți tineri aristocrați români se întorceau din străinătate cu titluri de doctori în diferite științe, cu idei și concepții noi, ce vor revoluționa gândirea social-politică a vremii. Nu e mai puțin adevărat că din “aproximativ 100 de tineri abia câte unul aducea societății învățături solide, fundamentale; restul se întorceau nătărăi și doctori în vicii și imoralitate, în disprețul societății”.³⁶

Perioada studiilor în străinătate a contribuit inevitabil și la lărgirea orizontului (de altfel, destul de limitat al tinerilor români) profesional, la o mai adâncă receptare și filtrare a evenimentelor social-politice ale vremii. Tulburările politice și sociale ale începutului de secol XIX au sădit în rândul tinerilor noi percepțe morale, completate de o serie de calități fizice cu o diferență mai mică sau mai mare asupra comportamentului lor social. “Marile momente revoluționare ale acestui început de secol au făcut să zbârnâie în tinerii români coarda vitejiei: începe să le placă armele, vânătoarea și călăria; astfel că, în timpul lui Grigore Ghica, pe la 1823-1824, coconășii se somau cu armele, pentru cel mai mic lucru, din pașnici devenind arțăgoși și tulburători. Anarhia domnea în toate și ușurința lor de a da cu pistolul în oameni devenise la modă, astfel încât, ucisul fiind întotdeauna presupus că s-ar fi împușcat la vânătoare, ucigașul rămânea nepedepsit”.³⁷

O viață mai cuviincioasă și cu petreceri de altă natură, duceau însă fetele de domn și de mari boieri. Ilustrativă pentru educația desăvârșită a unor domnițe și jupănese din această perioadă rămâne icoana domniței Ralu, fata cea mai mică a lui Ioan vodă Caradja, “cea înzestrată cu o călduroasă simțire, cu o închipuire vie și cu un dar artistic deosebit”.³⁸ Crescută cu o deosebire îngrijire, ea era și o adâncă cunoscătoare a limbii și literaturii elene, o admiratoare a culturilor franceză și germană. Înainte de toate, însă, iubea două arte: muzica și teatrul. Cânta foarte bine la pian sau la claviar și pianul ei, pe care-l adusese cu ea de la Constantinopol, pare să fi fost și cel dintâi pe care l-au cunoscut bucureștenii. În ceea ce privește teatrul, acesta reprezenta pentru domniță “nu un mod de petrecere, ci unul de a răspândi cultura, de a înălța sufletele celor care trăiau prea lipiți de glie, o înviere a vechii glorii elene, într-un cuvânt, aproape o vocațiune și un apostol”.³⁹

Domeniul privat prin excelență, casa, constituie fără îndoială, fundamentul material al unei familii și pilonul ordinii sociale.

Ea este domiciliul, singura baricadă împotriva spaimei de neant, de noapte și de origine obscură; ea închide între pereții săi tot ceea ce umanitatea a adunat cu răbdare veacuri de-a rândul; ea se opune evadării, pierderii, absenței: își organizează propria ordine internă, civilitatea, pasiunea sa.⁴⁰

Într-un mod aproape trivial, clasele dominante care nutreau o aversiune aproape decisivă față de mulțimea proastă și murdară își amenajează casa pe măsura rangului și averilor care le definesc. O discrepantă arhitectonică frapantă caracterizează, în bună parte, de exemplu Capitala Țării Românești; Bucureștiul reprezenta în această epocă de tranziție un cumul al contrastelor, fapt relatat și constatat de majoritatea observatorilor străini, călători prin spațiul românesc: “În București se văd colibe din cele mai păcătoase lângă palate în stilul cel mai modern; cea mai amarnică sărăcie conviețuiește lângă luxul cel mai triumfător. Asia și Europa par a se atinge în acest oraș, unde întâlnești palate, cluburi, teatre, modiste și croitorese, ziare și echipaje; dar cum pui piciorul afară, te scufunzi în sălbăticie”.⁴¹

Ion Ghica descria casa boierească, ca pe o veritabilă cetate, “un stat în stat, unde nici poliția, nici justiția domnească nu îndrăzneau să treacă pragul porții unui boier sau vornic, deși un asemenea drept nu era scris nicăieri”.⁴² Afirmatia aparent exagerată, corespunde însă unei realități arhitectonice, unei concepții proprii, încă orientale, asupra spațiului de locuit. “Casele boierilor păreau ca niște cetăți închise între zidurile lor groase și înalte, păzite la toate intrările de arnăuți înarmați care vegheau zi și noapte din înaltul lor foișor”.⁴³

Aproape toate așezările boierești din această perioadă apar înconjurare de grădini frumoase, trasate de grădinari străini, meșteri în arta lor, bine întreținute și având florării pline cu tot soiul de flori.⁴⁴

³⁶ *Amintirile colonelului Lăcusteanu*, p.125

³⁷ Ion Ghica, *op.cit.*, p.233

³⁸ C.Gane, *op.cit.*, p.262

³⁹ *Ibidem*

⁴⁰ Ph. Aries, G.Duby, *op.cit.*, p.275

⁴¹ Nicolae Iorga, *op.cit.*, p.480

⁴² Ion Ghica, *op.cit.*, p.37

⁴³ Ștefan Ionescu, *op.cit.*, p.68

⁴⁴ Radu Rosetti, *op.cit.*, p.181

Clădirea pe care o locuia boierul cu familia lui, era, în general, formată dintr-o vastă sală de primire din care se puteau pătrunde în apartamentele propriu-zise. Dintre acestea, cel mai mare era al boierului. Lângă apartamentul personal al acestuia era cel rezervat pentru oaspeții săi, pentru prieteni, sau pentru unii demnitari turci aflați în trecere prin capitală. Apartamentele doamnelor aveau vedere spre grădină și erau înconjurate de cămări pline de provizii și alte încăperi ale căror chei le ținea stăpâna casei. Legate la capul principal al clădirii erau sufrageria și încăperile pentru copii, precum și camera preotului, multe dintre casele boierești având și paraclis.⁴⁵

Sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui următor aduc modificări considerabile și în ceea ce privește configurația locuințelor boierești. Acestea cunosc acum o veritabilă "revoluție arhitectonică", devenind mai impozante. Multe din ele se înălțau cu un etaj, făcând ca între acesta și parter să apară scările interioare. Suprafața fațadelor se îmbogățea cu elemente curbe, corespunzând saloanelor cu rotundă din interior, iar intrarea se deschidea (în Moldova în deosebi) cu o boltă pentru trăsuri.

Neoclasicismul tinde astfel să îmbogățească tot mai mult locuințele boierimii, transformându-le în mici palate destinate noilor nevoi de fast și opulență.⁴⁶

Schimbări cunoaște și decorația interioară a casei. Mobilierul locuinței se schimbă, adaptându-se funcționalității camerelor și occidentalizându-se. Locul divanului oriental este luat de canapea, al băncilor la mese, de scaune. Interiorul începe să fie nelipsit acum și de oglinzi, de vase de porțelan înflorate, de diverse bibelouri, covoare, draperii, icoane și tablouri, lămâi și portocali, precum și alte elemente de decor.⁴⁷

Curtea boierească a fost mult timp influențată de modelul Curții Domnești, și a imitat-o îndeaproape. Grijă pentru hrana zilnică constituia o constantă a vieții boierești. Mesele erau întotdeauna îmbelșugate și variate, imitând opulența și stilul voluptuos al vieții orientale.

Potrivit obiceiului de la Serai și la curtea boierească, ce urma îndeaproape modelul celei domnești se obișnuia, înainte și după masă, spălatul mâinilor. În familiile boierești sursele atestă existența a trei mese principale: masa de dimineață, sau "zacusca", un fel de mic dejun european; masa de prânz, care se servea în deosebi pe la orele două-trei după-amiază și cina, nu cu mult mai puțin copioasă decât prânzul, care se servea pe la ora zece seara.⁴⁸

Masa de prânz a boierilor se desfășura după un adevărat ritual, care n-a fost trecut cu vederea nici de călătorii străini prin spațiul românesc. Astfel, potrivit spuselor lui Del Chiaro, "invitații se întrețineau mai întâi cu gazda într-o odaie separată, unde se servea vodcă și se aducea apă pentru spălatul mâinilor. Fiecare se așeza apoi după rang și, după ce preotul moaie o bucată de pâine în mâncarea adusă, ceilalți își fac cruce și, închinându-se ușor spre gazdă, începe masa".⁴⁹

Bucatele, foarte picante, erau pregătite, în cea mai mare parte, după rețetele orientale. Gătirea acestora îmbrăca forme variate: cu ierburi, rădăcini, legume și diverse sosuri, toate gătite cu multă grăsime de carne sau untdelemn. La o masă obișnuită se servea, de obicei, între 10 și 15 feluri de mâncare, unor meseni ce stăteau inițial pe divane și rareori la mese. Masa o începeau de obicei cu conserve de pește mare, icre, măsline, salam, brânzeturi diferite; continuau cu o supă de carne de pasăre sau vită cu muștar, sosuri, aluate sau plăcinte.⁵⁰

O caracteristică a dejunului boieresc era că începea și se sfârșea cu pilaf. Desertul făcea obiectul unor delicioase dulceturi de caise sau vișine la care se adăuga multe soiuri de fructe.⁵¹ După fiecare fel de mâncare mesenii își udau mâinile cu apă de trandafir. O masă boierească trebuia udată, conform obiceiului cu băuturi vechi aduse din adâncul răcoros al pivnițelor și consumate din belșug. În afară de vin și rachiu în timpul verii se consuma șerbetul, un sirop din diverse esențe. O băutură obișnuită atât pentru dămnitori cât și pentru ultimul curtean era cafeaua. Aceasta se consuma mai mult amară și era servită în vase mici, de porțelan.⁵²

Cafeaua era apoi urmată de vestita lulea turcească, din narghilea sau ciubuc. Cafeaua și luleaua închideau ceremonialul ostenitor al unei mese atât de copioase și greoaie.

⁴⁵ Ștefan Ionescu, *op.cit.*, p.69

⁴⁶ Corina Nicolescu, *Case, conace și palate vechi românești*, București, 1979, p.131

⁴⁷ Avram Andia, *Iluminism și modernizare în societatea românească*, Cluj-Napoca, 1996, p.34

⁴⁸ Ștefan Lemni, *op.cit.*, p.62

⁴⁹ Anton Maria Del Chiaro, *Revoluțiile Valahiei*, Iași, 1929, p.22

⁵⁰ C. Caracaș, *op.cit.*, p.100

⁵¹ *Ibidem*

⁵² Ștefan Ionescu, *op.cit.*, p.71

Aceste două produse erau savurate însă și în alte momente ale zilei. Secolul al XVIII-lea, îndeosebi a asistat la ascensiunea lor vertiginoasă în rândul habitudinilor curente, practică generalizată îndeajuns ulterior. Se știe că uzul cafelei avea în Evul Mediu doar un caracter medical, pentru ca, treptat, să se transforme într-o aleasă delectare, nelipsită la și între mese. În bună companie cu uzul cafelei, fumatul era, deopotrivă, foarte îndrăgit de boieri. Se trăgea aproape ciubuc după ciubuc și un slujitor angajat anume pentru această plăcere (ciubucuk) sta neconținut în preajma boierului, pentru a-i aduce ciubucul, de îndată ce-l auzea pe stăpânul lui bătând din palme.⁵³

La sfârșitul secolului al XVIII-lea, arta gastronomică se dezvoltase considerabilă, făcând ca la un festin să-și dea întâlnire toate mâncărurile din lume, mai ales cele grecești și turcești. Din cauza acestei varietăți și bogății, bucatele nu erau tocmai ușor de digerat.⁵⁴ Deși modelul alimentar oriental stăruie și prevalează încă mult timp în Principatele Române, totuși, începutul secolului al XIX-lea aduce o influență occidentală, un suflu nou, și în ceea ce privește gastronomia. După 1790, de exemplu, tot mai mulți boieri și negustori de fructe își înlocuiesc bucătarii autohtoni și greci cu cei aduși din orașele transilvănene, care se găsesc după moda "nemțească". La 17 august 1807 boierul Radu Golescu îl ruga pe Hagi Constantin Pop "să-i găsească o bucătărie foarte bună, care să știe să gătească bucate bune, friptură bună și diferite feluri de prăjituri".⁵⁵

Opțiune pentru noii bucătari și noile rețete apusene dovedește și tendința de renunțare treptată a boierilor români la bucatele și mâncărurile tradiționale, orientalizate și preferința acestora pentru cele mult occidentalizate.

Evoluția spre modernizare a bucătăriei românești tradiționale este dovedită – pe lângă produsele alimentare și băuturile procurate din Occident sau preparare după rețete apusene – și de vasele de aramă, cositor sau smălțuite, în care se gătea, de serviciile de porțelan, de argint sau cositor cu care este servită masa, de tacâmurile individualizate cu care se mănâncă, de paharele de cristal și sticlă cu care se bea. Moda noilor tacâmuri, spre exemplu, se răspândește într-atât încât devin nelipsite din foile de zestre ale fiicelor de boieri și negustori.⁵⁶

Printre noile elemente ce au "revitalizat" bucătăria românească la acest început de secol se numără și noile etichete de servire și prezentare a bucatelor și băuturilor, fețele de masă cu șervețele aduse tot din străinătate sau folosirea individualizată a tacâmurilor sau scaunelor care iau tot mai mult locul vechilor bănci sau lavițe. Prin toate aceste "înnoiri", masa boierilor noștri începea să se apropie, prin aspectul și regulile ei, de masa micilor saloane europene.⁵⁷

La sfârșitul secolului al XVIII-lea, o masă unde se serveau doar trei feluri de mâncare și numai trei pahare de vin era socotită "de calitate foarte slabă", oferind subiect de ironii din partea altor persoane invitate.

Opulența meselor era încă menită să întrețină imaginea de fast și bunăstare a curților boierești, în disprețul tuturor normelor de cumpărare.⁵⁸

Asemeni marilor demnitari ai Porții, boierii, imitând Curtea Domnească se întreceau în a purta cele mai rare și mai scumpe podoabe și veșminte. Pe lângă jocul diferitelor forme de case, palate sau biserici și în afara varietății gastronomice, influențele apusene ofereau, la acest început de veac și un uimitor "spectacol al străzii", un amestec curios de veșminte ce împodobeau în culorile lor vii străzile înguste, populate de locuitori din cele mai variate etnii și straturi sociale din capitală.

Îmbrăcămintea boierilor de prim rang trăda, în mare parte, atotputernicia Porții, sesizabilă îndeosebi în culorile și formele modei: "sub ochiul gelos al bănuitorului guvern turcesc, articolul îmbrăcămînții nu e o materie de mică însemnătate și întrebuințare a costumelor. Europa civilizată ar fi privită ca o inovație atât de periculoasă, ca și adaptarea celor mai luminate vederi asupra politicii mondene".⁵⁹ Costumul boieresc purta, așadar, o veritabilă marcă "a la turc", fiind compus dintr-o serie de piese vestimentare deja consacrate în epocă: "peste anteriorul de mătase trandafirie, se încingea cu un brâu roșu, prins cu paftale; poartă șălvari roșii, ciorapi galbeni și papuci de aceeași culoare. Peste anterioru un veșmânt îmblănit, cu mâneci lungi și strâmte.

⁵³ Radu Rosetti, *op.cit.*, p.59

⁵⁴ *Ibidem*

⁵⁵ A. Andea, *op.cit.*, p.15

⁵⁶ *Ibidem*, p.18

⁵⁷ *Ibidem*, p.22

⁵⁸ Ștefan Lemny, *op.cit.*, p.64

⁵⁹ N.Iorga, *Un călător englez în Țările Române înainte de.....* în Arhiva, VII, 1896, nr.1-2, p11

Acoperământul capului întregia acest spectacol oriental "calpacul, în formă de balcon, pare că e gata să nimicească pe cel ce are curajul să se miște sub o sarcină așa de apăsătoare".⁶⁰

Din toată îmbrăcămintea, blănurile erau articolul cel mai de preț și cel mai scump; ele constituiau bogăția garderobei unui boier. Numai blana de vulpe neagră nu era purtată de boier, fiind rezervată, în exclusivitate, pentru garderoba sultanului.

Eleganța boierilor (evaluată uneori la aproximativ 3-4 mii de franci, fără podoabe), era reclamată și de protocol. Diferența de rang și de funcție se marca și prin îmbrăcămintă. Chiar și coafura era considerată în Orient nu numai o podoabă, ci un semn de diferențiere socială. Rangul boierilor se măsura în raport cu mărimea calpacelor, care erau foarte scumpe. Sub ișlic purtau o tichie sau un fes așezat pe creștetul capului ras care păstra numai un moț deasupra frunții (Ișlicele jucau acum rolul pe care l-au avut turbanele în ierarhia societății constantinopolitane).⁶¹

Luxul oriental care caracteriza îmbrăcămintea claselor dominante a impresionat mult și pe monarhii și demnitarii străini. Astfel, postelnicul Callimachi, de exemplu, care trăia la Petesburg era adeseori oprit în plimbările lui de țarul Alexandru I, care-i admira blănurile pe care le purta. La rândul său, boierul muntean Ienăchiță Văcărescu, produce o puternică impresie în saloanele Vienei, nu numai prin prestanța sa fizică, ci și prin îmbrăcămintă: "purând un gugiuman falnic cu o coroană și o mantie îmblănită cu bogat samur, boierul poet lăsa să i se vadă antierul de atlas lucitor pe care strălucea hangerul bătut cu pietre scumpe".⁶²

Boierul cel mare de la 1848 apare în peisajul cotidian al vremii îmbrăcat nemțește, întrebuițând ca limbă elegantă franceza, care ia tot mai mult locul celei grecești, utilizată până atunci în saloane și chiar familie.

Debarasându-se treptat de haina constantinopolitană, distinșii boieri români, în majoritate, refractari la ideea de educație și la manierele europene, păstrează încă în atitudinea lor și un fel de a fi care amintea mult plictisitoare gravitate turcească.

Moda constantinopolitană a influențat într-o mare măsură și pe boieroaice; preferința acestora pentru stoffe sau culori fiind inspirată de grecoaiacele din capitala imperiului. Stofa preferată era canavățul, de proveniență venețiană sau mătasea și atlasul. Culorile erau cele purtate la Constantinopol și au fost preluate și la București, sub aceleași denumiri turcești: ghiulghiul (roșu aprins), turangiu (portocaliu), alungeau (mătasea verde).⁶³ Îmbrăcămintea femeilor "de vază" cunoștea aproape aceeași ordine vestimentară ca și la bărbați, începând de la antieriu, care putea fi albastru satinat, trandafiriu, liliachiu, cu dungi de fir auriu, alternând cu benzi galbene sau cu motive în romburi. Din garderoba feminină mai făceau parte dulamele, mantiile subțiri din mătăsuri orientale, după croiala antierilor sau giulelelor de mătase, catifea sau postav, cu corsajul strâns pe talie și poale lungi, căzând în falduri.⁶⁴

Un loc important pentru frumusețea boieroaicelor îl avea fardul. Dresul excesiv al feței era tot un obicei oriental. O boieroaică nu se considera suficient de cochetă și de grațioasă dacă nu se "spolia" cu roșu, alb și negru, în mod strident. Pe față se dădeau cu prafuri albe și roșii, iar sprâncenele și genele le înnegreau. Tot pe față își făceau și puncte negre, iar unghiile pe jumătate le înroșeau cu suc de plantă - laosoma.

Un capitol aparte în eleganța feminină îl constituiau podoabele: la gât, la urechi, pe brațe, pe degete, acestea erau purtate cu ostentație; cercei, brățări, paftale de aur, mărgăritare și pietre scumpe erau arborate fără nici un gust. Mulți călători străini au fost deseori impresionați de "gâteala" foarte bogată și bine împodobită cu diamante și alte pietre prețioase ale doamnelor de la noi.

Încă izolate de intrigile și activitatea publică și politică a boierilor, doamnele sunt cele care vor prelua nemijlocit și primele influențe apusene resimțite la nivelul vestimentației în acest început de veac. Acestea se traduc, într-o primă etapă, printr-o succesiune de elemente orientale și (tot mai mult) apusene care vor avea ca efect principal, simplificarea costumelor bogate și greoaie preluate de la orientali. În costumele femeilor se observă acum un vădit amestec de găteală francezo-orientală: rochiile de mătase franțuzești erau purtate, combinat cu zona grecească și papucii turcești.⁶⁵

⁶⁰ Corina Nicolescu, *Istoria costumului de curte în Țările Române*, București, 1970, p.217

⁶¹ Ștefan Ionescu, *op.cit.*, p.73

⁶² *Ibidem*

⁶³ *Ibidem*

⁶⁴ Corina Nicolescu, *Istoria costumului de curte în Țările Române*, București, 1970, p.54

⁶⁵ "Românul", nr.158, 1893, p.6

Relevant pentru spiritul nou care vine din Apus a fost și moda “umbrelor” nemțești, evantaielor, perucilor, balsamelor, săpunurilor și a cățelușilor de rasă. Evantaiile iau treptat locul tradiționalelor mătănii orientale de perle, de diamante sau de mărgean, în timp ce moda perucilor și a scufiilor de harbotă pricinuiască multe scandaluri din partea soților lipsiți de înțelegere.⁶⁶

Adoptarea integrală a costumului de croială apuseană după 1790, și fenomenul crește în intensitate odată cu evenimentele militare și politice din anii 1806-1812 când Principatele Române beneficiază de un respiro în raporturile cu Poarta Otomană.

Schimbarea, percepută la nivelul elitei societății noastre este vizibilă și constatată de o serie de observatori neutri. Laugierou, de exemplu, afirmă că “pe la 1806 găsim încă multe jupăneze în costum oriental, casele lor lipsite de mobile, și bărbați foarte geloși. Dar prefacerea care se petrecea atunci în Iași, București și în provincie era pe cât de grabnică, pe atât de completă. Într-un singur an, toate jupănesele moldovence și muntence adoptaseră costumul apusean. De pretutindeni sosiseră în cele două capitale negustori de mode, croitorese, croitori și magazinele din Viena și Paris se goliră de toate vechiturile lor care părură însă foarte noi la Iași și care fură foarte scump plătite”.⁶⁷

Ritmul de înnoire a societății românești, de integrare a ei în cea modernă, europeană, poate fi sesizat și la alte nivele ale vieții mondene. O serie de elemente noi, practici obișnuite în Apus, devin acum foarte “gustate” la noi, dând o nouă coloratură peisajului cotidian al vremii.

Viața de familie, amestec de public și privat în secolul al XIX-lea este și obiectul punerii în scenă a unor reguli mai mult sau mai puțin precise. În cazul unei elite noi boierești, încă preocupată de imitarea unui model oriental superior (Seraiul), aceste reguli par a fi împinse până la extrem (uneori). Cotidianul, banal în esența lui, dobândește o valoare pozitivă, atunci când nimicurile din care este format sunt transformate în rituri, înnobilate, la rândul lor, cu o semnificație mai mult sau mai puțin sentimentală. În spațiul elitar, repetiția nu devine rutină.

Viața de fiecare zi a unui boier urmează, aproape de fiecare dată, același curs. Mai mult decât rutină sau plăcere, ea este rezultatul unui anumit stil monden, preluat, adoptat și adaptat trăsăturilor proprii. Stilul de viață, detectabil în activitatea de fiecare zi însumează în această perioadă moduri de “a fi”, “de a simți”, aparent mult diferite. Ele își găsesc însă substanța și consistența în desfășurarea unei zile obișnuite din traiul unei familii boierești.

Dacă în Apus, programul acesteia poate fi ușor detectabil din orice manual de purtări bune și maniere elegante,⁶⁸ în spațiul românesc de petrecere a unei “zile dintr-un secol” poate fi reconstituit din activitățile publice și private pe care le desfășoară membrii acestei societăți.

La nivel elitar, programul unei zile se centra îndeosebi pe două elemente: politica și petrecerile. Boierii își petreceau o bună parte din timp discutând politică. Discuțiile sunt deseori lipsite de conținut și posibilități practice de materializare. Interesul pentru gestionarea afacerilor țării este minim, aceasta și pentru că accesul la “treburile înalte” de politică era permis doar unui număr restrâns de boieri. În general, marea clasă “ducea o viață lipsită de griji, asemeni seniorilor orientali; permanent însă, era dominată de frică, fie din cauza domnitorului, fie din cauza Porții, de unde le putea veni, ca și domnului, sentința decisivă pe care o izvodea nu atât fapta de halnie, cât mai ales intriga”.⁶⁹

O nouă zi pentru boieri aducea, de multe ori aceeași lungă plictiseală și amorțeală, ca și cea precedentă. D'Hauterive critica “nenorocitul obicei de a face nimic, de a petrece zile și nopți pe același divan, aproape fără a se mișca”. Aceeași “lenevie grozavă” a fost și ținta criticii lui Wilkinson, în timp ce Radu Rosetti își amintea, de exemplu, că “boierii erau în stare să rămână ceasuri întregi în aceeași poziție pe divan, în mești, cu papucii așezați pe jos dinaintea lor”.⁷⁰

Același autor atenua într-un fel imaginea creată, evocând și ocupațiile care absorbeau o bună parte a timpului unui boier. Într-adevăr, imobilismul manifestat de acesta rămâne nedetectabil în modul de petrecere a timpului liber. O serie de practici preluate din Occident au fost mult îndrăgite de clasa boierească și, în

⁶⁶ Avram Andea, *op.cit.*, p.17

⁶⁷ Nicolae Iorga, *Călători străini ...*, p.17

⁶⁸ Ph. Aries, G.Duby, *op.cit.*, p.174

⁶⁹ Ștefan Ionescu, *op.cit.*, p.66

⁷⁰ Radu Rosetti, *op.cit.*, p.61

consecință, urmate întocmai. Unul dintre acestea, îndelung criticate de observatorii vremii, a fost jocul de cărți, îndeletnicirea principală pe care, dacă ar fi să-l credem pe Willkinson, protipendada îl prefera dansului.

Foarte răspândit, catalogat repede drept un viciu al societății românești la răscruce, jocul s-a dovedit în același timp "rumător fizicește și moral pentru toți cei care-l practicau; bărbați și femei (uneori) pierd banii, timpul și necinstea la jocul de cărți".⁷¹ Faptul este confirmat și de lista de cheltuieli a unei case boierești, în care găsim aproape lunar mențiuni despre cumpărarea câte unei duzini de cărți. Radu Rosetti își amintește, la rândul său, cum "boierimea zăbovea până târziu de miezul nopții, la lumina lămpilor de oloi, în cărare sau a lumânărilor cu un miros neplăcut".⁷²

Boierii care se culcau noaptea la ore înaintate, se trezeau târziu a doua zi. Somnul (atât cel de noapte, cât și cel de după masă), presupus obicei italian preluat era "maladia" clasei stăpânitoare. Practicat fără măsură, a făcut ca întreaga clasă să apară sub semnul letargiei. Despre "somnul de după masă", Del Chiaro concluzionează că el este "ușurat și de vinurile servite din belșug la masă".⁷³

Cu toate că lungile ore de somn și practicarea "vicioasă" a jocului de cărți trădează o societate aparent imobilă, distracțiile boierești ce completează ziua pot fi percepute drept antidotul "lenei și plictiselii". Una dintre petrecerile cele mai obișnuite (și aparent mai dinamice) o constituia "preumblarea în trăsură", pe străzile orașelor, mai ales a capitalelor. Practica oferea un veritabil spectacol, mai ales între orele 4-5 după-amiază când "străzile strănte ale orașului erau inundate de marea plimbare a caleștilor boierești, mișcându-se în procesie solemnă".⁷⁴

În timpul anotimpului rece, locul trăsăturilor este luat de sănii frumos împodobite, acestea aleargă toată ziua și parte din noapte, plini de veselie, întregind acest spectacol al străzii de-a lungul întregului an.

Un loc important în preocupările cotidiene ale boierilor îl dețineau și vizitele. Cele în familie, prilejuite de aniversări familiale sau cele de rutină vor constitui treptat o obișnuință, în toate marile case boierești. Ocaziile de a face vizite sunt nenumărate: vizite de "digestie", în zilele care urmează un bal sau dineu, vizite de conveniență (de trei sau patru ori pe an, la persoanele cu care se dorește păstrarea unor relații); vizite de felicitare, de condoleanțe sau ceremonie. În timpul unei vizite cucoanele primeau musafirii întinse pe divanuri, iar boierii stând turcește cu picioarele îndoite sub ei. Vizitele prilejuite de marile sărbători fac deseori obiectul unui veritabil ceremonial: cucoanele vin îmbrăcate în costume strălucite cu șaluri scumpe și pietre prețioase, motiv de concurență, invidie sau schimb de impresii vestimentare.⁷⁵

Cei din clasele superioare mergeau întotdeauna în vizită în trăsură, oricât de aproape ar fi fost locul către care se îndreptau; acest obicei vine nu numai de la ideea luxului, a fuduliei sau a măreției, ci și de la greutatea incomodelor haine bărbătești la care se adaugă întinderea orașelor și distanțele ce despart casele.⁷⁶

Vizitele și în general petrecerile timpului liber sunt tot mai mult însoțite de latura muzicală a plăcerilor. Gustul pentru noua muzică desacralizată și difuzarea acesteia în societate va sta și sub semnul unei mișcări generale de reasezare a întregii culturi pe baze raționale. Muzica instrumentală de societate este asociată și altor preocupări mondene, precum balurile, cluburile sau seratele. Consecința imediată a receptării noului gen muzical a fost și atragerea de artiști interpreți, maeștrii de muzică și dans din orașele germane și franceze îndeosebi, totul dominat de o vorbă a modei cu însemnate consecințe pentru prefacerea gusturilor muzicale. Muzica saloanelor boierești apare la răscrucea dintre veacuri drept una europeană și laică, cuprinzând uneori și adaptări din muzica populară autohtonă. Instrumentele muzicale din saloanele boierești denotă o incipientă preocupare pentru activitățile "culte" ce-și fac intrarea în viața mondenă românească, influențând-o și dinamizând-o.

În timpul iernii, o altă mare distracție constituia deliciul boierimii: balurile publice. Acestea luaseră un mare avânt mai ales după intrarea rușilor în Principate, în timpul războiului din 1769-1774. În asemenea ceremonii date de generalii ruși la început, dar înapoiate de boierii români se introduc din ce în ce mai mult mode și obiceiuri noi care vor schimba treptat vechile desfătări. Balul ca și seratele dansante constituia un bun prilej de etalare a luxului de către femei și a mulțimii de uniforme și decorații de către bărbați. A fost și

⁷¹ C. Caracs, *op.cit.*, p.113

⁷² Radu Rosetti, *op.cit.*, p.66

⁷³ Anton Maria Del Chiaro, *op.cit.*, p.65

⁷⁴ N.Iorga, *Călători străini...*, p.110

⁷⁵ C. Caracs, *op.cit.*, p.115

⁷⁶ *Ibidem*, p.116

o bună ocazie de înlocuire a unor obiceiuri autohtone cu altele noi aduse din apus. O adevărată revoluționare cunoaște acum dansul: cadrilerul englez, polca, mazurca sau valsul iau treptat locul dansurilor naționale ce presupuneau o participare a celor prezenți: "nu se mai auzeau acum acele hore sau brâuri uriașe, conduse de către un vornic sau postelnic în care boierii și jupănesele se prindeau în dans, afară prin ograda curții domnești. Dansurile naționale se mai jucau acum doar pentru a mulțumi curiozitatea ofițerilor ruși".⁷⁷

Deși nu se înscriau încă printre preocupările zilnice ale boierimii, spectacolele de teatru începeau să prindă contur în peisajul cotidian al vremii. Reprezentațiile erau jucate în limbile clasice sau neoclasiche, iar puținii spectatori înțelegeau suficient pentru a trage vreun folos moral din acestea.⁷⁸

Aparent insignifiante, întâlnirile particulare de la începutul secolului și preocupările culturale ale unor boieri cărturari au avut o importanță majoră în cristalizarea ideii de teatru național, reușind chiar să creeze un precedent în domeniu. Înainte de înființarea propriu-zisă a teatrelor naționale, reprezentațiile date îndeosebi de artiștii străini au găsit ca loc de desfășurare saloanele unora dintre marii boieri. Tabloul societății la acest început de veaș oferea imaginea unei tranziții în care elementele tradiționale se împleteau cu cele noi, occidentale iar transformarea se înfăptuia treptat diferențiat în funcție și de contextul politic internațional.

Anumite elemente, precum prezența ofițerilor străini, a solilor în trecere pe la curțile domnești din Iași și București, contactele cu călătorii străini și propriile călătorii ale românilor în străinătate au constituit tot atâtea factori prin care noul a răzbit în Țările Române.⁷⁹

Deși, în general, la sfârșitul secolului al XVIII-lea Constantinopolul pierde o mare parte din rosturile și influența pe care o avusese anterior este evidentă încă o anumită marcă orientală a civilizației românești ca urmare a multisekularei prezențe în sfera de influență otomană. Pe de altă parte, însă, influența occidentală este din ce în ce mai evidentă după 1774, când Principatele danubiene primesc o serie de drepturi ce aduc o liberalizare în spirtul vremii.⁸⁰

Influența occidentală se resimte din ce în ce mai mult la nivelul vieții cotidiene pentru o lungă perioadă însă doar la clasele superioare.

Elemente de viață cotidiană în lumea rurală

În științele sociale, noțiunea de "sat" prezintă o mare diversitate, pentru că însăși realitatea pe care ea o reflectă este foarte diversă. Istorici, sociologi, antropologi, au definit "satul" în funcție de aspectele sale specifice, factori naturali, materiali, sociali, spirituali, care-i condiționează existența. De cele mai multe ori însă, noțiunile științifice despre "sat" nu reflectă exact comunitatea rurală, specificul acesteia definindu-se altfel, într-o modalitate proprie.

Mai mult decât o unitate geografică (cu o populație agricolă puțin numeroasă, puțin densă, sedentară și omogenă) durabilă, nevoluntară și totală, satul poate fi definit drept o unitate, o comunitate de viață, dominată de tradiție, care explică, în mare măsură, fixitatea, stabilitatea și conformismul social puternic al membrilor săi.⁸¹ Conform teoriei lui Coobey, satul se prezintă drept o "unitate primară", în care toți membrii grupului se cunosc între ei, iar simpatia, intimitatea și cooperarea dintre aceștia merge până la fuziunea într-un tot, dând astfel naștere unui sentiment de "noi".⁸²

Orizontul social al unui sătean este, în primul rând, orizontul satului său, idealurile sale sociale sunt valorile și normele pe care el le găsește propovăduite și realizate în sat. Toate acțiunile principale ale țăranilor au loc împreună: manifestări ca nașterea, botezul, căsătoria, moartea, munca, distracția sunt nu numai chestiuni particulare (familiale), ci ele se fac împreună cu ceilalți, luând parte vecinii și chiar întreg satul.

Modelul de viață relativ simplu al țăranului a alimentat o întreagă literatură. Relatările frecvente pe această temă au excelat deseori prin exagerări și afirmații dure, lipsite de temei și care confereau imaginii satului tradițional românesc o realitate "neagră". Cu toate acestea, îmbunătățirea situației materiale a stării țărănești și implicit a condițiilor sale de trai va genera, începând cu secolul al XIX-lea o adevărată revoluție spiritual-culturală

⁷⁷ A.D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol.X, Iași, 1986, p.151

⁷⁸ C.Caraș, *op.cit.*, p.118

⁷⁹ A.Andrea, *op.cit.*, p.70

⁸⁰ Ofelia Văduva, *Viața cotidiană tradițională*, în AIEF, tom III, 1992, p.135

⁸¹ G.M.Marica, *Studii sociologice*, Cluj-Napoca, 1997, p.118

⁸² *Ibidem*

la nivelul vieții, sensibilității și mentalității țărănești: “Moldova – afirma Alecu Russo în 1840 – s-a schimbat în 16 ani din talpă în vârf: limbă, haine, obiceiuri, până și numele: nu mai suntem moldoveni, ci români.”⁸³

“Viața de zi cu zi a lumii țărănești era o viață de sărăcie, închinată muncii, fără foloase proprii. De aici apatia ei, aparentă doar, fiindcă marile ridicări la luptă pentru dreptate au dovedit speranțele și idealurile legate de un trai mai bun”.⁸⁴ Ritmul vieții cotidiene era deci lent, “dinamizat” în special doar de varietatea deosebirilor sociale.

Acest fapt a dus la conturarea unei concluzii generale potrivit căreia, traiul țăranimii ar părea de o “liniște continuă”, generând o predispoziție spre inactivitate chiar lene – deseori surprinsă în scrierile călătorilor străini. Astfel, potrivit lui Willkinson, “țăranul se mulțumește să semene și să recolteze numai atât cât îi trebuie pentru hrană, de teamă să nu-și vadă surplusul producției smuls de boier, ceea ce făcea ca mizeria și lenevia sau, mai degrabă, anihilarea ființei omenești să ajungă atât de departe, încât pare cu neputință de crezut”.⁸⁵

Uneori veridice, alteori exagerate, relațiile observatorilor străini reflectă, în general un mod de viață propriu comunităților rurale tradiționale. Încă autarhic, simplist, exagerat de sobru, chiar monoton uneori, sistemul activităților cotidiene ale țăranului român transpare din activitatea sa zilnică, modalitățile de hrană, vestimentație, cultura populară, toate aflate în strânsă corelație cu însăși calitatea vieții acestuia.⁸⁶

Întreaga viață se desfășoară cel mai adesea în ambianța unei locuințe. Săracă sau bogată, ea este adăpostul momentelor cruciale ale oricărei existențe de la naștere până la moarte, de dimineața până la seară. Sensibilitatea acelora care au trăit între pereții ei i-au resimțit inevitabil influența, la fel cum dimensiunile, arhitectura, aranjamentul au reflectat, la rândul lor, gustul și preferințele locuitorilor de odinioară.⁸⁷

Casa a constituit și-n această perioadă locul central al modului de viață rural. Funcția primară pe care ea o îndeplinea era de adăpost și ferire de intemperii, dar îndeplinea și multiple funcții sociale. Deși, în vechime, casa nu era decât simplu adăpost pe timpul iernii și repaus pe timpul nopții, ea a rămas dintotdeauna un semn al timpului său și a stării sociale a țăranului.

În vechiul sat românesc casa era văzută într-un mod diferit de cel al populației urbane. Mentalitatea generală a satelor arhaice refuza modul citadin de a concepe locuința, țăranul nu vedea în casă doar un obiect material, ci și unul spiritual, nu numai unul de întreținere a vieții cotidiene, ci și de promovare a unor valori spirituale tradiționale.

Construcțiile țărănești s-au individualizat în timp, prin planul și structura caselor, profilul și numărul construcțiilor anexe, modul de grupare a acestora în cadrul curților. Elementele acestei diferențieri s-au axat îndeosebi pe tipurile arhaice de construcții, care au evoluat în condiții specifice ale diferitelor timpuri istorice; ele se leagă în primul rând de dezvoltarea economiei, starea materială a țăranului, dimensiuni etc.⁸⁸ Țăranul își construia casa singur, iar mulțimea credințelor și obiceiurilor în legătură cu această “îndeletnicire” erau multiple, “grijile” începeau cu alegerea locului, săteanul crezând că există locuri “bune” și locuri “rele” sau “necurate”, continuând ulterior cu diferitele obiceiuri ce exprimau dorințele de bine, de belșug, teama de rele, etc.⁸⁹

Treptat, aspectul exterior al casei se îmbunătățește printr-o treptată adaptare la exigențele materiale ale vieții, la variațiile climatice și chiar la influențele înnoitoare, greu receptate, venite din exterior (mediul urban). Fundamentul casei va fi format din piatră, cărămidă arsă, stâlpi sau trunchiuri de lemn așezate orizontal; pereții de cărămidă deseori sunt văruiți în alb. Treptat “cocioabele” și “bordeiele” încep să dispară, de la 1842 încoace țăranii construindu-și adevărate case de țară, de scânduri sau bârne lipite cu pământ și văruiute, având de regulă, trei încăperi.⁹⁰ În cea mai mare parte casa avea două încăperi de locuit la care se adaugă o a treia, unde se păstrau bucatele.

Situația nu poate fi, din păcate, generalizată la nivelul întregii societăți rurale românești. Casa veche a țăranului rămânea predominant monocelulară, caracterizată prin existența unei vetre unice în camera de locuit

⁸³ Ecaterina Negruți, *Satul moldovenesc din prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Iași, 1984, p.130

⁸⁴ Ștefan Lemny, *op.cit.*, p.71

⁸⁵ *Ibidem*

⁸⁶ D'Hauterive, *Memorii asupra vechii și actualei stări a Moldovei*, București, 1902, p.223

⁸⁷ Ernest Bernea, *Spații, timp și cauzalitate la poporul român*, București, 1997, p.32

⁸⁸ Valeriu Butură, *Etnografia poporului român*, Cluj-Napoca, 1978, p.65

⁸⁹ *Ibidem*

⁹⁰ G. Crăiniceanu, *Igiena țăranului român*, București, 1895, p.83

(la care s-au adăugat ulterior și alte încăperi). Încăperea era folosită de întreaga familie pentru locuit. Acest lucru este semnificativ și își găsește corespondentul explicativ în modul de organizare a familiei țărănești în care tinerii căsătoriți trăiau împreună cu părinții până când reușeau să-și construiască o nouă locuință și începeau un mariaj separat. Casa țărănească cuprindea tinda (folosită ca încăpere de trecere), încăperea de locuit, “camera curată”, podul și pivnița.⁹¹ Tipul de locuință specifică țăranului cunoaște o răspândire generală abia începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea. El poate fi însă invocat ca rezultatul unei evoluții arhitectonice, a planului casei țărănești, ale cărei elemente se conturează începând cu secolul al XIX-lea. Fiecare dintre încăperile ce vor “îmbunătății” planul construcției îndeplinește mai multe funcții. Întreaga viață de familie se polarizează însă în jurul “încăperii cu focul”, care produce căldură, la care se prepară alimentele și care dă o lumină pală în timpul nopții.⁹²

Organizarea interiorului locuinței țărănești este condiționată – ca și aspectul exterior al casei – de mediul natural, ocupațiile săteanului, de stadiul dezvoltării tehnice, de schimburile culturale, etc. În strânsă legătură cu funcția de adăpost împotriva intemperiilor, dotarea interiorului caselor este diferită în zonele cu climă rece, de cele cu climă caldă. Factorii determinanți însă în modul de organizare și evoluția arhitecturii interiorului, rămân cei de ordin socio-economic și istoric ce vor imprima diferențieri ca urmare a stratificării sociale și puterii economice din sânul familiilor. Există o unitate a interiorului, explicabilă printr-un fond cultural străvechi, ce se manifesta mai ales în elementele de bază: numărul și destinația încăperilor, sistemele de încălzit. Urmărind dinamica transformărilor elementelor caracteristice interiorului locuinței țărănești, se constată o ierarhie funcțională a inovațiilor. Prima schimbare constă în îmbunătățirea condițiilor de viață, prin mărirea spațiului de locuit, mijloacele de realizare au fost însă diferite în funcție de condiții și posibilități: construirea unei alte încăperi, urmată de mutarea cuptorului în tindă și transformarea acestei încăperi în odaia destinată preparării hranei.⁹³

Marea masă a populației rurale dispunea de contribuții minime de trai și chiar se distingeau sub acest raport de categoriile sociale similare din spațiul central est european. “obișnuit să se mulțumească cu foarte puțin, omul de rând nu cunoaște nici una din miile de nevoi ale altor națiuni: încă foarte rămas în urmă în cultură, țăranul român este, totuși, un om vrednic, potolită, cumpătat, a cărui lipsă de pretenții se află într-un evident contrast cu clasele de sus”.⁹⁴

Austeritatea populației rurale românești în materie de hrană este mereu surprinsă în relatările autorilor români și străini. Grisselini este printre primii care informează despre hrana țăranilor valahi și, potrivit acestuia “mâncărurile lor obișnuite sunt foarte simple, în special legume, pe care le condimentează cu mult usturoi și ceapă, dar puțină sare. Salata și copturile sunt pregătite cu untură de porc sau, de sărbători, și cu ulei de în. Ei cresc tot felul de păsări: găini, curcani, rațe și găște; dar mănâncă foarte rar din ele, doar la cele mai mari sărbători.”⁹⁵ Aceeași descriere a modului de hrană a țăranului se va repeta ulterior: “hrana lor e la fel de proastă ca și locuința. Principalul lor aliment este porumbul, pe care îl fierb și-l transformă într-un terci gros, apoi o pâine foarte rea și o turtă sau lipie, care se mănâncă caldă” – scria W.D.Zimmerman. Douăzeci de ani mai târziu, imaginea persistă la nivelul acelorași relatări. Astfel, Derblich nota în 1859: “trebuințele vieții țăranului valah sunt la fel de modeste ca îmbrăcămintea și hrana. Mămăliga, laptele, ceapa, varza, ardeii grași, fructele și doar rareori carnea de porc alcătuiesc alimentele țăranului valah”.⁹⁶

Din aceste motive, alimentația țăranului constă îndeosebi în alimente greu digerabile, numai prin obișnuință compatibile cu sănătatea și corelate deseori cu băuturi spirtoase, consumate abuziv. Țăranul beneficia astfel de “bucatele naturii” conform prescripțiilor religioase, în funcție de care hrana lui putea fi mai substanțială sau mai precară. “Interdicțiilor” bisericii li se adăuga uneori “capriciile” naturii, anotimpurile având o influență deosebită asupra hranei țăranului.⁹⁷

Postind, țăranul nu poate mânca bucatele interzise – în mod normal consistente și hrănitoare – motiv pentru care se hrănește rău, tocmai în perioada când depune cel mai mare efort la munca câmpului, adică în

⁹¹ Georgeta Stoica, *Organizarea interiorului locuinței țărănești* în “Studii și cercetări. Muzeul Satului”, București, 1971, p.83

⁹² Georgeta Stoica, *op.cit.*, p.83

⁹³ Dr. C. Boer, *Considerațiuni generale asupra locuințelor rurale din România*, Iași, 1897, p.7-8

⁹⁴ Klaus Heitman, *Imaginea românilor în spațiul lingvistic german*, București, 1995, p.151

⁹⁵ *Ibidem*

⁹⁶ *Ibidem*, p.153

⁹⁷ N. Manolescu, *Igiena țăranului*, București, 1895, p.309

postul Paștelui. Poruncile bisericești cer să nu se mănânce două zile (miercurea și vinerea) din săptămânile de “dulce”, excepție făcând primele după Paști, Rusalii și Crăciun.⁹⁸

Postul Paștelui este, din punct de vedere al alimentației, foarte dificil pentru țăran. În mare măsură, pentru că legumele păstrate pentru iarnă s-au epuizat, motiv pentru care baza hranei lui în această perioadă o constituiau magiunul de prune (mai ales în zonele de deal, cu livezi de pruni), melcii, păsatul de mălai, mămăliga, ciorba sau borșul de macriș, ceapa, usturoiul, linte, semințele de dovleac, de floarea soarelui, miere.⁹⁹ Cu ocazia sărbătorilor de Paști însă, alimentația țăranelor se îmbogățește cu elemente nutritive interzise în perioada postului: se consumă ouă fierte, cozonaci, pască, carne de miel, brânză, caș, lapte, sarmale etc.

Toamna era anotimpul cel mai îmbelșugat și în ceea ce privește alimentația țăranelor. Aceasta este îmbogățită deseori cu carne de miel sau berbec, mai ieftină și, deci, mai permisivă consumului țăranelor. Este, de asemenea, perioada zarzavaturilor: ardei, castraveți, pătlăgele, vinete, dovleci, cartofi; a fructelor: mere, pere, prune, multe dintre ele regăsindu-se printre elementele de bază ale hranei țăranelor în acest timp, dar și ulterior.¹⁰⁰

Nici în ceea ce privește ritmurile cotidiene ale alimentației, țăranul nu are o regulă stabilită, precisă, în general, orarul lui este uneori soarele, alteori foamea sau diferite alte împrejurări. În zilele de sărbătoare mănâncă dimineața, după ieșirea de la biserică, și seara, după ce fetele sau flăcăii s-au întors de la horă. În zilele de lucru și de iarnă mănâncă de două ori pe zi (dimineața și seara), pentru că în timpul muncii la câmp, regimul său alimentar să cuprindă trei mese: mâncarea de prânz (pe la ora 9 dimineața, la câteva ore după ieșirea sa la muncă), masa de amiază (pe la orele 12-13) urmată în general de o oră - două de odihnă și masa de seară sau cină.¹⁰¹

Țăranul trăiește astfel, cu un regim alimentar sărac sau neîndestulător, insuficient pentru energia de care are nevoie în desfășurarea activităților sale. Temelia hranei țăranelor continuă să o constituie – porumbul și corespondentul său alimentar – mămăliga. Izvoarele străine, îndeosebi, îl prezintă pe țăranul român drept un mare adept al acestui nutriment, ceea ce a născut, inevitabil, semne de întrebare referitoare la motivele pentru care săteanul român preferă mămăliga în locul pâinii și implicit porumbul în locul altor alimente (aparent existente în cantități mai mari și accesibile – exemplu: grâul). Părerile sunt împărțite, iar explicațiile diferite deseori, sunt destul de evazive și lipsite de veridicitate. Totuși, unii consideră că țăranul preferă mămăliga pentru că este mai ușor de făcut decât pâinea (economiei fizice și de timp asociindu-se imediat calificativul de “lene” atribuit țăranelor). Alții susțin că numai cu porumb se simțeau suficient de “sățui”. Oricum sărăcia nu poate fi invocată drept cauză care să-l fi determinat pe țăran a se hrăni cu porumb, pentru că deseori acesta era mai scump decât grâul. Se poate să găsim printre posibilele explicații și cauzele determinate de anumite perioade de foamete care au determinat o rapidă adoptare a porumbului de către români. O explicație plauzibilă este aceea că țăranul consuma porumbul în primul rând pentru că-i plăcea, era un aliment bun, din făina lui se putea face ușor și repede o mămăligă “sănătoasă” (pripită sau fiartă mai mult). În plus cultivarea acestuia nu crea condiții deosebite și nici pretenții prea mari, lucru pe deplin compatibil cu felul de a fi, a gândi și a muncii specific țăranelor români.¹⁰²

Concluzia poate fi întărită de o afirmație a doctorului Urechia, concretizată în următorul îndemn “să căutăm să înlocuim mămăliga bună, dar nicidecum mămăliga bună cu pâinea rea; pentru că mămăliga făcută bine și din făină bună constituie un aliment excelent, chiar mai bun decât pâinea neagră pe care o cumpără orașenii săraci.”¹⁰³

Dintre băuturile consumate de țăran, apa constituia elementul vital, în timpul muncii, nu numai din cauză că în acest mod el pierde multă apă, ci și pentru că mâncarea acestuia se compune, îndeosebi, din substanțe iuți și prea sărate: ceapă, ardei, pastramă, brânză și pește sărat. Băuturile alcoolice le consumă mai ales atunci când sărbătoresc ceva, în zilele de repaus fizic, uneori chiar și-n timpul activităților muncii, întrerupând astfel lucrul.¹⁰⁴

⁹⁸ G. Crăiniceanu, *op.cit.*, p.222

⁹⁹ *Ibidem*, p.223

¹⁰⁰ *Ibidem*, p.230

¹⁰¹ N. Manulescu, *op.cit.*, p.311

¹⁰² Gh. Criniceanu, *op.cit.* p.302

¹⁰³ *Ibidem*

¹⁰⁴ N. Manolescu, *op.cit.*, p.239

Rezumând, putem afirma că structura de bază a hranei țaranului român - cereale, lapte, carne, plus legume și zarzavaturi – a rămas, în esență, aceeași de-a lungul secolelor. Hrana este, desigur, afectată în perioadele de foamete, frecvente în istoria noastră, când resursele oferite de cele două ocupații principale – cultivarea plantelor și creșterea animalelor – sunt reduse considerabil prin efectul unor calamități naturale sau sociale (secetă, războaie etc.). În timp, paralele cu evoluția socio-economică și culturală se produc schimbări de structură și în alimentația tradițională a săteanului, prin introducerea unor materii prime noi, dezvoltarea tehnicilor de preparare și a utilajelor necesare schimbării ce vor influența hotărâtor viața cotidiană a acestuia. Un exemplu semnificativ în acest sens îl constituie introducerea în regimul alimentar țărănesc a porumbului, generalizat rapid la nivelul întregilor colectivități rurale începând cu secolul al XVII-lea. Înlocuind meiul, porumbul a avut profunde implicații în schimbarea modului de alimentație dar a și perpetuat – chiar prea mult tehnica fierturilor.¹⁰⁵

Elementele noi sunt greu perceptibile la nivelul vieții cotidiene în lumea rurală. Tradițională și reticentă la orice inovație venită din afară, societatea rurală românească se caracterizează la începutul secolului al XIX-lea printr-o simplitate – uneori exagerată și prost înțeleasă de observatori – evidentă încă în modul de a locui, de a se hrăni, de a se îmbrăca a țaranului. Reprezentările caracteristice ale vestimentației țărănești întâlnite în relatările observatorilor străini, dar și români, oferă imaginea unui neam de țărani care mediază, și prin îmbrăcăminte sa specifică, prototipul vieții simple, tradiționale, autarhice.

O primă constatare presupune că țaranul nu se îmbracă decât cu ceea ce el însuși își coase din propriul material; “pânza este țesută de femei – relatează Zucker - blana cojoacelor care alcătuiesc aproape tot anul o componentă necesară a îmbrăcămintii lor e oferită celor mulți de propriile lor oi”.¹⁰⁶ Astfel, printre “substanțele” care servesc direct la confecționarea veșmintelor țărănești se numără: cânepa, bumbacul, lâna, procurată de la oaie și capră, constituie materia primă pentru toate hainele groase ale acestuia.¹⁰⁷

Hainele țărănești nu prezintă peste tot aceeași formă, ea diferind de la o regiune la alta. Diferențele pot fi sesizabile mai ales în croiul hainelor, care îmbracă membrele inferioare, trunchiul sau acoperământul capului, dar și în nuanțele diferite ale culorilor acestora. Rațiunea acestor diferențe în croiala îmbrăcămintii se găsește în diferența condițiilor locale sau influența de vecinătate cu alte popoare.¹⁰⁸ Îmbrăcăminte sătenilor este destul de simplă și relativ subțire, motiv pentru care este deseori descrisă în relatările străine ca fiind, proastă, murdară și neîngrijită.

Principalele elemente ale vestimentației bărbătești constau într-o cămașă (din cânepă sau bumbac) simplă, cu mâneca largă sau mai strâmtă, dar care trecea peste pantalonii de pânză ce se strângeau pe talie printr-o cingătoare largă și lungă de lână sau de blană (brâu). În picioare aveau opinci, cu curele țesute din lână sau bumbac, iar acoperământul capului consta dintr-o căciulă de piele de oaie, iar la alții, mai tineri și mai avuți, din pălărie de pâslă neagră, cu margini late, ce se aseamănă celei bretone sau spaniole. Iarna, schimbau opincile cu cizme mari, iar pantalonii strâmți, de lână albă, cu cei largi, care se îngustează de la genunchi în jos.¹⁰⁹

Îmbrăcăminte femeii consta într-o cămașă lungă de pânză, încrețită la gât și la mânecă sau largă, numită deseori “ie” și confecționată de țărânci din pânză de in, cânepă sau bumbac. Două șorțuri de lână atârnav de la brâu în jos, dinainte și dinapoi: primul, mai larg, se numea catrință, celălalt – în formă de paralelogram – era numit șorț. Femeile măritate își ascundeau părul sub vâl de in sau borangic (maramă, șterfar), în timp ce fetele aveau părul împletit în două coade pe spate, legate cu panglici, diferite cordele, floricele pe cap, salbe sau mărgele.¹¹⁰ Marama era printre puținele obiecte vestimentare pe care femeia nu le confecționa acasă.

Portul țaranului (atât cel bărbătesc, cât și cel femeiesc) urmează, peste tot, aceeași linie generală, tipică și numai croiala, formele, coloritul și decorațiunile variază în diferite regiuni și părți din spațiul românesc. Așadar, simple, ușoare, aproape unice, “straiete țărănești” apar mereu aceleași, parcă purtate din vechime.

Femeile purtau cămașă de in, deschisă la piept, lungă până la călcâie, împodobită la gât și la mâneci, peste care, iarna, puneau un cojoc.¹¹¹ Neigebauer, la rândul său, descria îmbrăcăminte țaranului român pe

¹⁰⁵ Ofelia Văduva, *op.cit.*, p.132

¹⁰⁶ Klaus Keitman, *op.cit.*, p.155

¹⁰⁷ N.Manolescu, *op.cit.*, p.239

¹⁰⁸ *Ibidem*, p.85

¹⁰⁹ G.Crăiniceanu, *op.cit.*, p.138

¹¹⁰ *Ibidem*, p.136

¹¹¹ Ștefan Lemny, *op.cit.*, p.53

la mijlocul secolului al XIX-lea, astfel: "îmbrăcămintea lui e cea mai simplă din lume; primăvara, toată vara și chiar toamna, umblă în cămașă, peste izmene și în picioarele goale; în restul timpului, în blană de oaie și încălțări cu nojițe sau sandale din piele netăbăcită, și toate astea și le confecționează singur".¹¹²

Toate aceste descrieri ale vestimentației țărănești impun, indirect și o abordare a valorii bănești pe care o reprezenta îmbrăcămintea. Un călător german prin spațiul românesc pe la mijlocul secolului al XIX-lea afirmă că "întreaga valoare a costumului unui valah obișnuit poate fi evaluată, în anotimpul cel mai clement, la un taler prusian", în timp de Ioan Slavici evalua ulterior cheltuiala pe care țăranul trebuia să o facă pentru îmbrăcămintea la aproximativ o treime dintr-un gulden austriac, repartizat în anotimpul rece astfel: "patru oi îi dau un cojoc, și un miel o căciulă pentru toată viața. Nu mai lipsesc decât opincile de iarnă, un lux care-l costă pe bărbat circa treizeci de crițari".¹¹³

În contrast cu tablourile oferite mai sus, Zimmerman aprecia astfel vestimentația țărănească: "e adevărat, de cele mai multe ori ea e confecționată doar din pânză, dar aceasta trebuie întotdeauna împodobită cu râuri și broderii; mult le plac și imitațiile de aur și argint, iar femeile s-ar simți nespuse de nefericite dacă n-ar avea un pieptar din brocart, vreo rochie brodată sau o eșarfă țesută cu fir de aur și argint".¹¹⁴

Locuitorilor satului românesc la începutul secolului al XIX-lea le era caracteristic – în general – un comportament conformist, dominat îndeosebi de tradiție. La țară apar mereu pe prim plan aceleași lucruri, categorii și probleme specifice omului ce trăiește în cadrul unei colectivități: lupta lui cu natura, efemeritatea lui și a lumii în care trăiește, dependența lui de ritmul casnic și cel biologic. Coordonatele comportamentale ale țăranului trebuiesc deci, analizate și privite în funcție de cadrul în care el își desfășoară activitatea. Ceea ce a constituit și constituie specificul satului românesc sunt obiceiurile: mereu aceleași, neschimbătoare sau care se schimbă foarte încet, motiv pentru care se distinge la nivelul rural mai multă sensibilitate și mai multă continuitate decât la oraș.¹¹⁵ Viața socială la sat este mult mai intimă, mai directă, mai personală, mai durabilă, mai simplă, mai sinceră, în raport cu cea urbană. Este o viață socială substanțială, chiar totală. La nivelul acesteia oamenii se consideră descendenți ai unui strămoș comun, sau al unui grup de strămoși. Poartă un singur nume – al satului – deseori legat de numele întemeietorului așezării (teoria fondatorului eponim).¹¹⁶

Preocupările sociale în viața satului erau strâns determinate de vârstă, sex, prietenie, vecinătate și reflectau deseori conținutul activităților concrete ale țăranului, credințele și practicile lui religioase sau magico-religioase. În viața socială ca și în cea de familie a săteanului au acționat cu multă putere normele bazate pe obiceiul pământului. Acestea impuneau uneori individului anumite limite de manifestare, respectate însă cu strictețe, iar formele însăși ale acestor manifestări păstrau și ele pecetea vechilor obiceiuri.¹¹⁷

Într-o societate rurală încă predominant agrară, viața socială a comunității era reglementată de datinile și obiceiurile pământului, care erau respectate întocmai. Numeroasele datini, obiceiuri și tradiții legate de muncile agricole și roadele acestora exprimau – prin conținutul lor – o valoare profund spirituală. Chiar dacă unele dintre ele par astăzi destul de naive, ele au avut, în împrejurimile concrete de atunci, o funcție stimulatorie. În fiecare primăvară, de exemplu, sătenii "organizau" serbarea aratului: însoțită și de alte obiceiuri ea avea drept motivație morală "purificarea" locului și a muncii de orice necurățenie. Ca o particularitate a acestei sărbători, în unele zone țăranii împodobeau porțile cu frunze de tei, iar la intrarea în grajdul vitelor așezau brazde de iarbă.¹¹⁸ Se serbau, de asemenea și primele fructe din recolta anului sau cel dintâi lapte muls, care era dat vacii pentru a avea lapte din belșug. O sărbătoare deosebită o constituia "secerișul grâului", când, din spice de grâu se împleteau coroane ce erau ulterior purtate la petrecerea ce avea loc în cinstea terminării secerișului. Sărbătorile de primăvară și vară, sunt deseori legate de o dată fixă, semnificativă din punct de vedere religios: "Sângiorzul", "Armindenul", "Paștile" sau "Rusaliile".¹¹⁹ Printre obiceiurile străvechi legate de muncă un loc central îl ocupă șezătorile și clăcile. Acestea din urmă pot fi caracterizate, în general, drept acțiuni de muncă colectivă, întreprinse cu scopul

¹¹² Klaus Keitmann, *op.cit.*, p.156

¹¹³ *Ibidem*, p.157

¹¹⁴ *Ibidem*

¹¹⁵ Ernest Bernea, *op.cit.*, p.164

¹¹⁶ I. Vlăduțui, *Etnografia românească*, București, 1973, p.422

¹¹⁷ *Ibidem*,

¹¹⁸ Constantin Corbu, *Țărănimea din România în perioada 1848-1864*, București, 1963, p.86

¹¹⁹ *Ibidem*

de într-ajutorare reciprocă. Era o formă de manifestare social-colectivă practică în deosebi de țăranimea săracă și-n cadrul căreia se efectuau o serie de activități, cum ar fi :”desfăcutul păpușoiului”, ”torsul lăunii” etc.

Țăranii mai înstăriți organizau, la nivelul colectivității din care făceau parte și așa numitele ”clăci de joc”, în care sătenii mai nevoiași erau chemați la muncă, în schimbul mâncării, băuturii ce li se serveau la încheierea lucrului. De obicei, acestea se încheiau într-un mod relativ plăcut și vesel, ”prin încingerea horei”, dansul tradițional în lumea rurală.¹²⁰

Șezătoarea a constituit în mediul rural unul dintre obiceiurile cu funcții complexe și un rol important în viața socială a satului românesc. A prilejuit, de asemenea, vreme de secole și un admirabil cadru de manifestare a mai multor aspecte de viață tradițională românească, materializate în cântece, povestiri, basme, jocuri dramatice și sociale.¹²¹ Organizată de fete și neveste, șezătoarea apărea ca o creație în primul rând feminină și tradițională exclusiv acesteia, dar prin prezența și altor categorii (feciori, bărbați, copii) ea dobânda un caracter complex fiind un produs al vieții sociale țărănești, în general. În șezătoare munca alterna cu povestiri, cântece și joc, conferindu-i un aspect mai mult decât ceremonial. Această formă de manifestare colectivă este surprinsă ca o realitate relativ târzie a lumii tradiționale românești, fiind atestată în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Funcțiile pe care le îndeplinea la nivelul colectivității erau multiple: de la cea economică și socială la cea premaritală, educativă, satirică și de petrecere.¹²²

Manifestările sociale primesc aproape întotdeauna caracterul unei acțiuni de masă, la care participă întreaga comunitate sau majoritatea membrilor săi. Prilejurile de reuniune erau multiple, determinate atât de momentele semnificative din viața omului (naștere, căsătorie, moarte), cât și de unele credințe precreștine sau precepte biblice. Botezul, primul act prin care nou-născutul era socializat a constituit un fenomen social și cultural de o importanță deosebită în lumea satului.¹²³ Preceptelor și riturilor religioase legate de acest moment li se adaugă obiceiurile practice, de petrecere, veselie și bucurie manifestate la nivelul familiei, rudelor și chiar la cel mai larg, al colectivității în general: ”adunări în comun au loc și la botezul copiilor, mai ales când nou-născutul este băiat. Dărnicia atunci este atât de mare, încât toți caută să-și îndestuleze cu mâncare și băutură pânțelele pornit spre ospete”.¹²⁴ Și ceremonia căsătoriei – ca unul dintre cele mai importante rituri de trecere – amestecă laolaltă aspecte sacramentale, magice și sociale. Ceremonia nunților realizează o ruptură a timpului ordinar, deschizând comunitatea prin cântece, dansuri, petreceri, spre o altă dimensiune a existenței. Prin participarea întregii comunități, nunta este prin excelență un fenomen colectiv, care are în vedere refacerea și fortificarea familiei, ca loc de solidaritate în cadrul unei comunități. În unele comunități rurale nunta putea să dureze câteva zile în șir, dând, de asemenea, prilej de petrecere și voie bună, ocazie de întărire a solidarității între rudeni, cunoscuți și prieteni. Cu prilejul nunților se chefuiește cât se poate de vârtos. O astfel de nuntă ține uneori până la opt zile și nu doar într-un singur loc. Nunțașii se pun în mișcare și ajung pe la prieteni, până în satele cele mai îndepărtate.¹²⁵

Ceremonia înmormântării reunea o componentă religioasă - procesiune colectivă generată de percepțiile creștine/biblice – și una socială, obișnuită materializată în ”priveghi”, un ceremonial în care vecinii, prietenii sau cunoscut, prietenii sau cunoscuții celui îndoliat rămăneau alături de familia îndoliată, oferindu-i un sprijin moral, în acest moment limită, când, prin pierderea unuia din membrii săi, echilibrul solidarității a fost afectat. Cu aceeași ocazie se organizează jocuri și ceremonii, uneori cu accente violente.¹²⁶

Asemenea forme de manifestări sociale practicate la nașterea copiilor, nunți și înmormântări scot în evidență sensibilitatea, sentimentele de bucurie, duiosie, mândrie sau durere, tăria de caracter a țăranului român. Multe dintre manifestările cu caracter de masă sunt legate însă și de alte momente ale vieții sociale: date calendaristice mai importante sau anumite sărbători religioase.¹²⁷

Sărbătorile religioase constituiau în lumea rurală forma cea mai puternică de manifestare a solidarității în lumea rurală. Ele reprezintă, de multe ori momente de eliberare efemeră de sub presiunea

¹²⁰ I. Vlăduțui, *op.cit.*, p.422

¹²¹ *Ibidem*,

¹²² *Ibidem*,

¹²³ *Ibidem*,

¹²⁴ Toader Nicoară, *Transilvania la începuturile timpurilor moderne 1680-1800*, Cluj-Napoca, 1997, p.149

¹²⁵ *Ibidem*,

¹²⁶ Constantin Corbu, *op.cit.*, p.87,

¹²⁷ I. Vlăduțui, *osp.cit.*, p.418

constrângerilor de tot felul când după zile și chiar săptămâni de muncă și griji cotidiene, comunitatea se descătușează.

Stilul și modul de viață al țaranului român au generat opinii diverse, contradictorii desprinse din relatările călătorilor străini sau din alte categorii de surse orale sau scrise. Caracterizat drept simplist, autarhic, modest și sobru, modul de viață din lumea rurală a constituit – prin extrapolare – și substanța unor imagini “negative” ale țaranului ce reuneau de obicei o serie de clișee pe care însăși literatura le-a generat. Astfel, în cele mai multe relatări țaranul român era prezentat drept “leneș”, “murdar”, “violent”, “alcoolic”, epitete ce generau implicit o conduită morală scăzută chiar inexistentă în lumea satului: simplitatea locuinței, sărăcia hranei, modestia vestimentară, toate corelate cu modul de viață familial specific întăresc ideea că țăranimea română a rămas, la începutul secolului al XIX-lea profund dominată de tradiție, canoane bisericești și dogmatism cutumiar. Ar fi nedrept să catalogăm stilul său de viață ca fiind insipid, imobil și lipsit de coloratură, doar pentru simplu motiv că este diferit de cel al altor categorii sociale sau chiar al nostru, al societății mileniului trei.

Societatea țăărănească și-a avut în final propriul său farmec. Un farmec natural, propriu pe care lumea contemporană îl opune deseori, involuntar, dezamăgirii și frustrării pe care o trăiește în prezent, deoarece “fiecare epocă tânjește după o lume mai frumoasă, iar cu cât desnădejdea și descurajarea produse de un prezent tulbure sunt mai adânci cu atât este mai arzătoare această năzuință; fiecare epocă la rândul său lasă posterității mai multe urme ale suferinței ei, decât ale fericirii ei. Este firesc. Căci numai calamitățile devin istorie.”¹²⁸

¹²⁸ Toader Nicoară, *op.cit.*, p.63

